

XIII i XIV stoljeću. U toj vrlo instruktivnoj tabeli potkralo se nekoliko pogrešaka koje bih najradije pripisao tiskarskim propustima.

Dodao bih na kraju još nekoliko napomena. F-ova rasprava, pisana vrlo sažetim stilom, rezultat je ozbiljnog pristupa gospodarskoj problematici. Autor je raspravu opskrbio brojnim bilješkama, nastojeći da svoje izlaganje potkrijepi brojčanim podacima izvorne građe, ali neka pitanja ostala su i dalje otvorena. Autor je konstatacijom da je dalmatinska trgovina u srednjem vijeku imala pretežno tranzitno obilježje umanjio značenje njezinih lokalnih izvora, pa utvrđivanje odnosa između tranzitne trgovine i izvoza proizvoda dalmatinskih gradova u srednjem vijeku ostaje i dalje zadatak istraživanja. Autor se, osim toga, ne obazire na ovisnost gospodarskog o političkom razvitku, iako, na primjer, gospodarski razvitak Zadra u XIV st. pruža jasan primjer snažne ovisnosti o političkim uvjetima. Nakon neuspjele pobune Zadra protiv Venecije 1345—6., mletačka vlada postavlja (1347) znatna ograničenja zadarskoj trgovini (v. Ljubić, Listine III, 1—3), koja tek nakon 1358, u anžuviskom razdoblju, dostiže pun procvat. Upravo zbog toga što je zanemario političke uvjete gospodarskog razvitka, autor nije upozorio na polet trgovine dalmatinskih gradova u drugoj polovici XIV st., pa je na taj način trgovina dalmatinskih gradova u XIV st. ostala nedovoljno objašnjena.

Pristupajući radovima sovjetskih medievalista moramo, ipak, voditi računa o objektivnim teškoćama u kojima oni nastaju. Sovjetski povjesničari ograničeni su u svojim istraživanjima samo na tiskanu izvornu građu, jer ne mogu da dođu na studij u naše arhive, pa neke pogreške i u F-ovoj raspravi proizlaze upravo iz te činjenice. Na žalost, izvorna građa za XIV st. samo je manjim dijelom objelodanjena, pa su i zaključci, stvoreni na temelju takve građe, ponekad nepotpuni. F. ozbiljno pristupa pojedinim pitanjima, ali njegovo nastojanje da različite probleme objasni dubljim razlozima povijesnih zbivanja nije uvijek uspješno. Često je uzrok tome fragmentarnost izvornih podataka, pa mislim da je mnogo bolje da neke probleme označimo otvorenima, u najmanju ruku dok ne budemo raspolagali s više izvornih podataka, nego da stvaramo zaključke koji nisu do kraja potkrijepljeni. Sažeto rečeno: fragmentarnost izvorne građe upućuje nas na oprez u zaključivanju. Najzad, potrebno je istaći da, zbog neshvatljive i nepromišljene izdavačke politike odgovornih institucija koje su gotovo potpuno zanemarile ediranje izvorne građe, u prvom redu sačuvanih svezaka notarskih imbrevijatura, fragmentarnost izvorne građe nije problem samo sovjetskih, nego i hrvatskih medievalista.

Tomislav Raukar

Dr. DOMINIK MANDIĆ, RASPRAVE IZ STARE HRVATSKE POVIJESTI,
Hrvatski povijesni institut, Rim 1963.

Gornju zbirku 24 rasprava i priloga čine dvije skupine: preštampane (br. I, II, VII, IX, XI, XII, XVII, XX, XXI, XXII i XXIII) i još neobjavljene (III, IV, V, VI, VIII, X, XIII, XIV, XV, XVI, XIX i XXIV).

Već sam pogled na sadržaj preštampanih rasprava i priloga pokazuje da se autor prvobitno bavio dosta uskom problematikom koja je bila gotovo isključivo vezana uz crkvenu povijest antičke Dalmacije ili Hrvatske do XII stoljeća. Tu činjenicu valja istaći zbog toga što će nas zanimati kako autor prilazi nekim specijalnim pitanjima iz hrvatske povijesti kad to prvi put čini poslije svih iskustava domaće i strane historiografije. Naročito takvima o kojima ni današnja historiografija nije još posve na čistu.

Dobrog poznavaoa stare hrvatske povijesti u doba Trpimirovića neobično iznenađuju zvučni nasloni nekih rasprava koji na prvi pogled zbunjuju. Čitajući ih historičar bi trebalo da sebi predbacuje kako nije radeći na razdoblju najstarije hrvatske povijesti uzeo u obzir »Gesta regum Chroatorum« i »Zapisnike povelja i anala hr-

vatskih kraljeva« ili djelo »Kronika hrvatska — Kraljevstvo Hrvata«! Neprilika kao da raste kad vidi da Mandić u VII pogl. (145—193) nadugo i široko raspravlja o »Hrvatskom saboru na Duvanjskom polju god. 753.«, a da dosad nije mogao konstatirati ni jednu jedinu historijsku činjenicu iz hrvatske povijesti VIII stoljeća. Ili, kad čitalac iz rasporeda poglavlja u V glavi »Osnutak splitske metropolije«, razabere da autor stavlja »ustanovu splitske metropolije u 7. st.« dok je historiografija stavljala dosada taj historijski fakat u X stoljeće. Morali bismo, nadalje, da predbacimo sebi što smo mimoišli i činjenicu da je Methodos »hrvatski upravni priručnik iz god. 753« (400—402) ili što smo previdjeli da su u Hrvatskoj postojale »Stare hrvatske kronike od VII. do XII. stoljeća« (402—405) ili da su isprave hrvatskih vladara počele već s godinom 626 (406).

Ukratko, kojegod poglavlje Mandićeve knjige dodirujemo, osjećamo kako nas već i prema samim naslovima, a da ne ispitujemo njegove analize, dijeli dubok jaz koji se ne može premostiti.

Gdje leže uzroci ovih bitnih neslaganja? Jer treba upozoriti na jednu činjenicu: Mandić ne raspolaže ni s kakvim novim izvornim materijalom koji bi nam bio nepoznat!

Razlike valja bez sumnje tražiti u različitom pristupu izvornoj materiji ili, drugim riječima, u metodi rada. Naime, znanstveni radnik ima slobodne ruke u rješavanju problema tek pošto je proveo kritičku analizu izvora. Nitko ne smije sebi dopustiti, bez obzira na kojem razdoblju ili problemu radio, da se vrati na početnu fazu historiografije kada je ona, još u prvim počecima, u prošlom stoljeću, smatrala svojom zadaćom uglavnom prepričavanje najpoznatijih izvora bez njihove kritičke analize. No, i tada je bilo dosta historičara koji su znali odijeliti mit od istine. U hrvatskoj se historiografiji odavno već postupa vrlo oprezno s pripovijednim izvorima — legendama i kronikama. Nepovjerenje prema njima razumljivo je s obzirom na objektivne i subjektivne momente pri stvaranju srednjovjekovnih kroničara. Znatno se teže u historičara rađala sumnja u ispravnost »javnih isprava«, vladarskih darovnica, iz jednostavna razloga što je za prepoznavanje njihove neispravnosti bilo potrebno svladavanje osnovnih pojmova iz diplomatike, a većina ih historičara nije imala. Osim toga, proučavanje isprava Trpimirovića počinjalo je s neograničenim povjerenjem u ispravnost svakog podatka u njima, pa je i ta činjenica uklanjala sumnje u istinitost vladarskih isprava.

Pa ipak, F. Rački je kao pravi otac moderne hrvatske historiografije ukazivao često na nedostatke izvornog materijala i svi oni koji su poslije njega radili na razdoblju Trpimirovića mogli su se uvjeriti da je on imao pravo — i to kad je ocjenjivao isprave kao i pripovjedne izvore.

Historiografija je, dakle, poslije Račkoga nužno išla putom koji je on pokazao. I ako netko, kao što je to npr. D. Mandić, misli danas da taj put nije bio ispravan, onda mu je dužnost da pokaže zašto ne prihvaća osnove Račkoga. Kad se npr. Lj. Hauptmann nije složio s ocjenom što ju je za podatke cara Konstatina Porfirogeneta o Hrvatima dala starija historiografija, on nas je trijeznom analizom uvjerio da stara škola nije bila u pravu i mi smo njegove rezultate prihvatili. Međutim, valja priznati da je Hauptmannov slučaj bio gotovo izuzetan i da su hrvatski historičari, pa i oni najzaslužniji u ovom stoljeću za upoznavanje razdoblja Trpimirovića, Šišić i Barada, pristupali pisanju sinteze prije nego što su proveli analizu cjelokupnog izvornog materijala. Oni su se uglavnom zadovoljili prihvaćanjem ukorijenjenih nazora i ocjena kojima su tek dodali svoja tumačenja. Tako su se hrvatskom historiografijom provlačili mitovi sve do naših dana. Uspavana svijest o dužnosti kritičkog odnosa prema izvornom materijalu rađala je bezbrižne sinteze koje je široka javnost rado prihvaćala, jer su joj bile bliske. Desetljećima odgajana u takvom duhu nekritičnosti, javnost se i sada žestoko opire svakom novom mišljenju ne pitajući uopće kako je do njega došlo.

Osobiti uvjeti pod kojima M. piše svoje rasprave i priloge bez sumnje su najviše utjecali na to da on još i danas posize za izvorima koje je kritička historiografija odavno svrstala među materijal na kojemu se ne smije graditi. I površan pregled naslova njegovih rasprava pokazuje da osobitu ljubav Mandićevu uživa Ljetopis Popa Dukljanina, dakle izvor koji su Rački i Šišić — da spomenemo samo najvažnije — potpuno zbacili kao historijski izvor za hrvatsku povijest. Prvi ga je spašavao na taj način što ga je proglasio geografom, dok je Šišiću vrijedio kao naš »najstariji književnik«. I kao da već odavno nije razbijena legenda o duvanjskom saboru, M. se poslije svih raspravljanja vraća na polaznu tačku naše najstarije historiografije. Posve je razumljivo da pregled literature prilagođava svojoj svrsi, jer je primoran pokazati da se usprkos opsežnoj literaturi »ipak nije došlo do nekog rješenja koje bi bar donekle bilo znanstveno obrazloženo ili potkrepljeno« (147). I da bi pokazao kako su njegove tvrdnje opravdane, poziva se na čitav niz autora, ali »zaobilazi one za koje kritička historiografija smatra da su pitanje duvanjskoga sabora riješili na način koji se može prihvatiti. Zato se poziva na Šišićevo mišljenje iz »Pregleda povijesti hrvatskog naroda« i »Povijesti Hrvata« uz komentar, naime, tvrdi da »ga je (tj. duvanjski sabor; N. K.) Šišić pomakao do god. 882, u vrijeme hrvatskog vojvode Branimira« (147). Računajući očito s time da će malo tko uzeti u ruke literaturu na koju se poziva, M. se ne ustručava da je netačno citira. Tačno je, doduše, da je Šišić pretpostavljao da se poziv pape Ivana VIII može odnositi na neki sastanak hrvatskog naroda s papinskim poslanicima, ali je Šišić dodao da »iz sačuvanih izvora prvoga reda ne znamo da li je došlo do toga sastanka ili skupštine« na koje se po njegovu mišljenju »odnosi ono pričanje o saboru na *Duvanjskom polju* za „kralja Budimira“ (= Branimira) . . .«. No, M. *svijesno izostavlja* iduću Šišićevu rečenicu koja glasi: »Ako ima u njemu uopće kakova historijska jezgra, onda se taj sabor sastao negdje 882. još za života cara Vasilija I. († 886.) i pape Ivana VIII († 15. dec. 882)« (387, bilj. 21). Međutim, M. nije samo prekrojjavao po svojoj potrebi Šišićev tekst iz 1925. godine! On je posve prešutio Šišićevo mišljenje iz 1928. koje se već 40 godina smatra u hrvatskoj historiografiji jednim od najboljih rješenja problema duvanjskog sabora. To je njegova konstatacija da se PD služi za sastav VIII i početak IX pogl. tzv. Konstantinovom legendom. Ali, PD nije »Žiće sv. Konstantina' prosto ispisivao ili prepisivao, nego ga je menjao i prilagođavao *svojim* tendencijama i ciljevima« (Letopis Popa Dukljanina, 143). To Šišićevo mišljenje preuzima 1949. i V. Mošin (Ljetopis Popa Dukljanina, 30).

I kad je M. tako uklonio prepreku koju mu je činila kritička literatura, počeo je graditi na podacima Ljetopisa nižući kombinaciju za kombinacijom. Tako postepeno raste njegova fantastična historija koju je nemoguće pobijati jer joj nedostaju osnovni elementi potrebni za raspravljanje. Ako, naime, rad na nekom problemu počinje s tvrdnjama koje bi trebale da budu rezultat raspravljanja, onda se ne može ni o čemu raspravljati. Mandiću je tako utvrđena činjenica pretpostavka da je »Kronika hrvatska« ili »Kraljevstvo Hrvata« djelo nekog Hrvata glagoljaša (451) koje je napisano prije Ljetopisa (454). Budući da mu potpuno nedostaje smisao za trijezne analize, on uopće ne uspoređuje Ljetopis Popa Dukljanina i njegovu hrvatsku redakciju već ostaje na površini zadovoljan prvim dojmovima. Zato i ne vidi da danas poznati tekst HR nije prijevod već preradba — ponekad vrlo slobodna! — Dukljaninova teksta i da se promjene u HR mogu protumačiti samo kao djelo nepoznata redaktora Ljetopisa. Gotovo opsjednut idejom da je tobožnje »Kraljevstvo Hrvata«, kako on naziva HR, nastalo u Duklji, ili kako je on zove, u Crvenoj Hrvatskoj, M. nije zapazio da HR uopće ne poznaje naziv *Crvena Hrvatska!* I to usprkos tome što redaktor HR vrlo često mijenja u Dukljaninovu tekstu naziv Slaveni i slavenski s imenom Hrvati i hrvatski! Historičar će, dakle, lako razabrati koliko vrijede njegove kombinacije o Duklji kao »početnom starom sjedištu cijele hrvatske države« (464) i Mihajlu koji, »da bi razoružao otpor dukljanskoga plemstva«, naru-

čuje »povjesno djelce« i daje »nalog piscu Kraljevstva Hrvata da s opisom događaja ne ide sve do najnovijih vremena [...] (465) itd.! U tim tvrdnjama nema osim fantazije doista ništa pa nema ni smisla da ih se pobija. Valja upozoriti da isključivo na tim fantazijama počiva Mandićevo »Kraljevstvo Hrvata«, koje on bez ikakve podloge u izvorima (pa čak i u HR) identificira — s Mihajlovom Dukljom.

Međutim, kako je M. postupao s drugim izvorima? Čini se da ima neku naročitu sklonost prema pripovjedinim izvorima, pa uz Popa Dukljanina privlači njegovu pažnju i Konstantin Porfirogenet. Dakle, kako ga tumači? Pisati o Porfirogenetu i njegovim vijestima o Hrvatima znači na neki način ući u razračunavanje s opsežnom literaturom koja se danas o tome nagomilala. Pošto je mišljenje starije škole, koju je od historičara predvodio Rački, poslije Hauptmannovih rezultata napušteno, općenito je prihvaćeno njegovo mišljenje koje je u najnovije vrijeme nadopunio B. Grafenauer. No, M. pristupa prikazu »Dolaska Hrvata na Jadran« ne upoznavši prije temeljito ni literaturu ni sam izvor. Kako bi se inače moglo dogoditi da kao najnovije mišljenje o doseljenju Hrvata smatra teoriju o dvije seobe (slavenskoj i hrvatskoj), a da ne zna za Grafenauerovo mišljenje o *dvostrukoj hrvatskoj seobi*. I što još iznenađuje — M. ne prihvaća općenito usvojeno mišljenje o kasnijem postanku 30. pogl. u djelu *De administrando imperio*, iako je to već preko pola stoljeća tako utvrđena činjenica da je se kao dokazanu jednostavno prihvaća. Bez ikakva raspravljanja, kao da problem — ako ga već ponovo postavlja — nije uopće vrijedan pažnje, M. u jednoj rečenici jedne bilješke jednostavno kaže: »Ova mišljenja ne mogu se prihvatiti, jer se osnivaju na unutrašnjim nedovoljno sigurnim razlozima, a za se nemaju nikakva sigurnoga vanjskoga dokaza, posebno u rukopisnoj predaji djela. Sve razlike stila, duha i sadržaja dadu se rastumačiti s raznim izvorima, iz kojih je Porfirogenet vadio podatke za ova svoja poglavlja« (54, bilj. 12). Posve je razumljivo da onome koji nije shvatio da u djelu nije riječ o *dva hrvatska izvora* nego o *dvije bizantske redakcije jednoga hrvatskog izvora* vrlo je teško bilo što dokazivati. Jer M. je vidio da se »poglavlje 30. upadno razlikuje od poglavlja 29. i 31.«, ali je sasvim neosnovano ustvrdio da je to zato što 30. glava »potječe iz drugoga hrvatskoga izvora nego poglavlje 29. i 31« (54). I kao da narodna predaja nije bila preinačena na bizantskom dvoru, M. se poziva na nju kao na jedini izvor za seobu, jer »zasvjedočena — tobože — sa tri razna hrvatska izvora kod Porfirogeneta ne može biti nego istinita« (56). Pri svemu tome ne vidimo uopće koje vijesti M. smatra narodnom predajom, a koje dodacima bizantskih redaktora. Glavna se bitka, naime, u historiografiji nije vodila zbog pitanja doseljenja Hrvata — ta svima je jasno da je car Heraklije upao u hrvatsku prošlost zbog bizantske slave — već zbog Bijele Hrvatske koju je Jagić, kao što je poznato, proglasio zemljom fantazije. Nije vjerojatno, štaviše, gotovo je isključeno da je narodna tradicija sama u 30. i 31. glavi različito prikazivala geografski i politički položaj Bijelih Hrvata. To su dodaci narodnoj tradiciji na bizantskom dvoru. Dakle, nije »hrvatski izvor« u X st. mogao jednom smjestiti Bijelu Hrvatsku »s onu stranu Bavarske«, a drugi put »s onu stranu Turske (tj. Ugarske)«. Narodna tradicija, koju na svoj način bilježi splitski arhiđakon u XIII st. bez svake je sumnje stavljala pradamovinu na sjever, a oni koji su primljene vijesti o hrvatskoj pradamovini unosili u svoja djela dodavali su sve što su znali. Tobožnji »hrvatski izvori« iz VII st. nisu mogli znati za Bijelu Hrvatsku IX i X stoljeća. Nitko još nije uspio dokazati da je Bijela Hrvatska postojala u VII st., dakle u doba kad su Hrvati dolazili na jug!

Prema tome, M. je nedopuštenim mimoilaženjem problema koje carevo djelo u obilju nudi pojednostavio prikaz ne trudeći se uopće da svoje tvrdnje i shvaćanja dokaže.

Međutim, M. ne postupa tako samo s carevim djelom. S istim neznanstvenim pri-lazom problemu, on je bez ustručavanja posegao i za Ljetopisom Popa Dukljanina kao za izvorom za doseljenje Hrvata. Taj je — kako on tvrdi — »sačuvao u isprav-

nijem stanju staru hrvatsku predaju o dolasku Hrvata na Jadran kao uredenoga i vojnički moćnoga naroda« (57). I na naše zaprepaštenje uzima »gotski uvod« iz Ljetopisa kao dokaz »hrvatske predaje«. Ni najmanje ga ne zbuňuje to što u tim prvim glavama, o kojima također postoji opsežna literatura, nigdje nema ni traga Hrvatima: narod koji dolazi jesu Goti, a njihovi vođe Totila i Ostroil!

Napose nas je zanimalo kako će M. u XIV pogl. prikazati »Hrvatske narodne vladare«, tj. njihovo rodoslovlje i redosljed (324—367) i to prije svega zato što je u tom poglavlju imao prilike opširno govoriti o »hrvatskim domaćim izvorima« (327—335). Pošto je ukratko nabrojio neke kamene natpise, prešao je na »Povelje hrvatskih vladara« (330—2). U tom poglavlju doista uzalud tražimo ne samo kritičnost nego barem tačnost. Prikaz ponovo vrvi fantastičnim tvrdnjama na koje još nikad nismo naišli ni u hrvatskoj ni u bilo kojoj drugoj historiografiji o Hrvatima. Već prva rečenica u kojoj M. kaže da su hrvatski vladari već zarana počeli pisati službene isprave pokazuje da on ne želi ostati u granicama stvarne historijske analize. Zato nastavlja: »Hrvatski su kraljevi barem od sredine 10. stoljeća vodili službene zapisnike izdanih povelja, koji su se zvali Gesta regum Chroatorum«! Sačuvalo se, kako konstatira, 28 povelja »u izvornom stanju ili u starim prijepisima« (330). Tvrdi, nadalje, da je Krešimirova »darovnica samostanu sv. Krševana u Zadru« (ništa ne kaže što Krešimir daruje, iako se po svemu vidi da misli na darovnicu za Diklo) nije, doduše, sačuvala u originalu, ali »je prepisana u vlastoručnom pismu opata Petra«. Na misao o vlastoručnom pismu dovodi ga riječ hirograf koja je upotrijebljena u izvoru, jer ne zna, da u zadarskim izvorima, osobito u razvijenom srednjem vijeku, taj izraz znači ispravu. Poznata darovnica za otok Maon je Mandiću »vlastoručno pismo Petra Krešimira samostanu sv. Krševana iz god. 1069 [...]« (331), jer, kako je već rečeno, ne zna uopće tradiciju Krševanovih isprava. Naime, već je odavno u literaturi konstatirano da prije 1174. nema u bogatom samostanskom fondu ni paleografskih i diplomatskih originala! Uzalud tražimo u Mandićevu »prikazu« bilo kakvu bilješku o diplomatskim oblicima isprava ili o pismu kojim su tobožnji prijepisi i originali pisani kao ni odavno izrečene sumnje u ispravnost nekih zadarskih isprava. M. ne upozorava čitatelja da su sve zadarske isprave upisane u samostanske kartulare, a da ni jedan od njih nije stariji od druge polovice XII stoljeća.

Nisu bolje u Mandićevu prikazu prošli ni ostali izvori. Historia Salonitana maior je, tobože, »sastavljena oko god. 1185« (334), a među izvorima za hrvatske vladare možemo ponovo naći Methodos iz 753., »Kraljevstvo Hrvata« i Ljetopis Popa Dukljanina.

Poslije takvih »prikaza« izvora sve nas manje iznenađuju neobični rezultati do kojih M. dolazi. Onaj koji ne poduzme ni takav napor da temeljito upozna izvore na kojima će povijest graditi sam sebe lišava unaprijed izgleda na uspjeh.

Čitajući Mandićeve priloge i rasprave nameće se pitanje odakle autoru koji inače — sudimo li prema citiranoj literaturi — raspolaže svima mogućim priručnicima i vrlo dobrom literaturom tako fantastični rezultati. Mislim da odgovor treba potražiti u relativno kratkom razdoblju u kojem se M. bavi najstarijom hrvatskom poviješću. B. Pandžić koji je u Mandićevu Zborniku izložio »Život i pisana djela O. Dominika Mandića« (Radovi Hrv. pov. instituta u Rimu, Sv. I—II, Rim 1965, str. 1—10) priznaje da je M. »potrebom života, u najboljim godinama gotovo pretežno radio na drugim poljima ljudskog djelovanja«, a da se »konačno u podmakloj dobi njegov povijesni talenat, godinama potiskivan, razbuktao mladenačkim snagama i proizveo djela trajne vrijednosti« (1). Rođen 1889, M. je, kako je poznato, svoju prvu historijsku raspravu: »Duvanjska biskupija od XIV. do XVII. st.« (Croatia Sacra V, 1—98) štampao 1935. Tek 20 godina kasnije, tj. od 1955, »bavi se M. isključivo znanstvenim radom« (B. Pandžić, n. dj., str. 2). Ali, i tada, u sedmom deceniju svoga života, piše članke u »Hrvatskoj reviji« ili »Hrvatskom kalendaru« kojima nije svrhom znanstvena istina. Dovoljno je pročitati njihove naslove: Hrvatsvo Bosne i

Hercegovine, Hrv. revija IV, 1954, 17—33; Sredovječna Bosna bez Srba, isto V, 1955, 439—60, da se odmah vidi koja im je namjera. Tek 1957 izlazi prvi prilog iz razdoblja Trpimirovića (Koje je godine hrvatski kralj Tomislav pobijedio bugarskoga cara Simeona Velikog? Hrv. Kal., 1957, 132—141). No, i taj prilog pokazuje već u prvim rečenicama Mandićevu nekritičnost i sklonost da potpuno izmišljenim »historijskim činjenicama« zavede javnost, koja dakako u Americi o Hrvatima zna malo ili ništa. Kako se drugačije može ocijeniti njegova tvrdnja da »su početkom desetoga stoljeća u jugoistočnoj Europi cvale tri moćne države«, od kojih je jedna bila Hrvatska s s granicama »od rijeke Raše u Istri do rijeke Drima u današnjoj Albaniji, te od Jadranskoga mora do Drave i Dunava na sjeveru i Drine na istoku, a dijelila se na *Bijelu Hrvatsku* od rijeke Raše do Cetine u Dalmaciji, i *Crvenu Hrvatsku* od Cetine do rijeke Drima« (Rasprave i prilozi, 214)?!

Svi prilozi koje M. od toga doba piše opterećeni su, u smislu citirane rečenice, pretjeranom nacionalnom osjetljivošću. Jer pod Mandićevim se perom svi Goti i Slaveni pretvaraju u Hrvate i na taj način on dobiva Hrvatsku u željenim granicama. Postavljenom cilju podvrgava svaki izvor i tumači ga tako da je krajnji rezultat uvijek isti. Tako nastaju hrvatske pokrajine Bosna i Duklja, a u najnovijem prilogu i Neretljanska kneževina. Zanimljivo je na koji način to M. dokazuje, osobito zato što je »neretljanska oblast« bila i dosad vrlo često kamen smutnje u nedovoljno kritičkoj historiografiji. Njegov je »dokaz« doista karakterističan. Polazna tačka su vijesti iz djela *De administrando imperio*. Budući da »su Hrvati kod svoga dolaska na Jadran naselili tadašnju rimsko-bizantsku pokrajinu Dalmaciju, zatim Ilirik i Panoniju«, a »Porfirogenetova se Dalmacija protezala od istarskih planina do Budve u Boki Kotorskoj i prostorno je bila istovjetna s Dalmacijom [...] Porfirogenetov pak Ilirik istovjetan je s bizantskim dračkim tematom koji se prostirao od Bara do himarskih gora niže Valone« (378), slijedi zaključak da su Hrvati naselili »ne samo zapadni dio Dalmacije do Cetine, nego također i istočnu Dalmaciju od Cetine do Budve. To nam pak kaže da su naselili i krajeve između Cetine i Neretve, koji će se kasnije zvati Neretva ili Poganska (Paganía)« (379). Zatim M. poziva u pomoć i — logiku. »Uostalom, ne bi imalo nikakva smisla da Hrvati naseljuju bizantski Ilirik, naime zemlje od Budve do Valone, ako već nijesu naselili zemlje od Cetine do Budve, jer bi im u tom slučaju narodni i državni prostor bio presječen.« Osim toga, Hrvati su došli na jug 7—8 godina prije Srba, oslobodili su Dalmaciju od Avara, pa »nisu imali razloga da ostave nenaseljenu istočnu Dalmaciju kada su naselili njezin zapadni dio i zemlje u Iliriku«. Oni su napokon bili »pametni ljudi« i nisu mogli »preskočiti najljepše krajeve između Cetine i Budve i ostaviti ih prazne, pa opet nastaviti naseljavanje od Budve do Valone« (379).

Namjerno sam donijela čitav ovaj »dokaz« da pokažem način Mandićeva rada. Njegova se »historija«, kako se može razabrati, sastoji iz oskudnih fragmenata izvora, tobožnje logike kojom on te fragmente lijepi i gotovo bolesne želje da što veći broj Južnih Slavena ubroji među Hrvate. I pri tom nema dakako na umu etnički, nego politički pojam Hrvat, jer se od »Raše do Valone« prostire tobože »hrvatska narodna država« (377). »Dokaz« hrvatsva neretljanske kneževine je također primjer M-eva falsificiranja izvornoga materijala. Jer u istoj 30. glavi djela *De administrando imperio* nepoznati pisac nabraja redom Sklavinije, a među njima se posve razumljivo nalazi i Paganija ili Neretljanska kneževina kao posebna politička cjelina. Osim toga, »Paganima koji se nazivaju i Neretljani i zemlji u kojoj sada stanuju« posvećena je posebna 36. glava *De administrando imperio*, u kojoj naravno nema ni riječi o Hrvatima. A da ne govorimo o mletačkom kroničaru Ivanu Đakonu koji je u svojoj *Kronici* zabilježio izvanredne vijesti o Neretljanima do početka XI st. i koji nikad ne dolazi na ideju da bi spojio hrvatsku i neretljansku povijest. Njegove vijesti za M. uopće ne postoje.

Prema tome, osnovna karakteristika Mandićeva rada »u poodmaklim godinama« na najstarijoj hrvatskoj povijesti nije, kako bi se na prvi pogled moglo činiti, nepoznavanje izvornog materijala već njegovo namjerno iskrivljavanje. Takva rabota nije dopuštena ni u publicistici, a kamoli u historijskoj nauci. Dovoljno je uzeti bilo koji Mandićev prilog ili »raspravu« i provjeravati u njoj izrečene tvrdnje da bi se razabralo na kakvim temeljima počiva njegovo dokazivanje. Zato se ne bismo mogli složiti s Pandžićevim mišljenjem da M. zauzima »među hrvatskim historičarima već dugi niz godina vidno mjesto« (1) kao ni s tim da je stvorio djela »trajne vrijednosti«. Štaviše, njegova neobjektivna »povijesna djelatnost«, koja se stavila u službu određene politike lišava Hrvate izvan domovine mogućnosti da spoznaju prošlost svoga naroda. Kako teorije zasnovane na neistinskoj interpretaciji izvora nije teško rušiti, M. sam osuđuje svoje djelo na skoru propast. Ne čini, posve razumljivo, ni nama u domovini naročitu uslugu svojim radom, jer nas primorava da svoju i svjetsku javnost upozoravamo na njegov nekritički rad.

Nada Klaić

VIKTOR NOVAK, POJAVA I PROŠIRENJE KAROLINŠKE MINUSKULE U DALMACIJI. Glas San CCLV, Odelj. društ. nauka, Knj. 11, Beograd 1963, str. 1—63.

Tema na koju se vraća pisac gornje rasprave nije za njega nova. Ona je možda posljednji njegov »obračun« s problemom koji ga već dugo zaokuplja. Uza sve to priznaje i danas da osnovno pitanje: da li je karolinška minuskula u Dalmaciji samonikla ili je onamo unesena ne može potpuno riješiti.

Polazna tačka Novakova istraživanja je uvjerenje da su »u Dalmaciji nesumnjivo postojali svi neophodni genetički uslovi za pojavu djevu minuskula, jednako karoline kao što i beneventane [...]« (3). Zato zaključuje da se »karolina mogla (potcrtala N. K.) upravo u vreme ove reorganizacije za Ivana Ravenjanina da se pojavi u splitskom, pa i u drugim skriptorijima dolaskom onih skriptorskih pionira koji su zacelo s reorganizatorom Ivanom došli po istom poslu u Split« (4). Ivanu Ravenjaninu su, kako Novak misli, bile potrebne knjige radi misionarenja među Slavenima, »kojima je u prvom redu, prema intencijama Karla Velikog, bila prvenstveno namenjena akcija Ivana Ravenjanina« (4). Novak nadalje misli da su za tu Ravenjaninovu djelatnost i za »brže saživljavanje sa novoupoznatim lepotama djevu vrsta pisama bile od nemalog podsticanja i zapretane snage domaće pismenosti [...]« (na i. mj.). Ipak ga malo iznenađuje da potkraj VIII st. nailazi u Splitu trovrsno pismo: semiuncijalu, karolinu i beneventanu. U prilog se svojih pretpostavaka poziva na franačko misionarstvo, iako ga ničim ne dokazuje; jer činjenica da je g. 819, za vrijeme vojne na Ljudevita Posavskog, započet karolinški rukopis Vitae patrum negdje u Panoniji (5) ne znači za problem koji proučava ništa. Vjerujući podacima Tome Arhiđakona o misionarskom radu njegova prvog nadbiskupa Ivana Ravenjanina na slavonskom području, Novak tvrdi, da je upravo Slavenima »prvenstveno bila namenjena misionarska djelatnost reorganizatora i Karlovog avangardiste Ivana iz Ravene« (5). Ravenjaninu su bili neophodno potrebni »skriptoriji i biskupske »škole« (6) kao i jedan ili dvojica skriptora »za knjige i njihovo prepisivanje kao i za kancelarijske potrebe«. Sve mu je to, tobože, trebalo da »u potpunosti i s punim uspehom izvede posao koji su Ivanu zadali jednako Rim kao i Karlo Veliki« (6). U vezi s tom djelatnošću nastaje, prema Novakovu uvjerenju, *Evangelium spatense* (dalje ES). Nadovezujući na svoj raniji rad o tom dragocjenom izvoru (Najstariji dalmatinski rukopis *Evangelium spatense*, Split 1923) ponovo podvrgava kritici one dijelove koji su pisani karolinom. Na misao da je ES nastao u Splitu navodi ga i sada margina na fol. 284 napisana rimskom kurzivnom minuskulom uz evanđelje Bonus pastor, a glasi: »in sancti Domnioni«. To i »drugi

H I S T O R I J S K I
Z B O R N I K

GODINA XXI—XXII

1968—69

Redakcioni odbor

IVAN KAMPUŠ
OLEG MANDIĆ
BERNARD STULLI
JAROSLAV ŠIDAK

Glavni i odgovorni urednik:

JAROSLAV ŠIDAK

IZDAJE
POVIJESNO DRUŠTVO HRVATSKE
ZAGREB